

Использованная литература

1. Д.А. Шаймуханов С.Д. Шаймуханова. «Карлаг» – Караганда: ГРК ПО «Полиграфия», 1997. – 175 с.
2. Шаймуханова С.Д. За происхождение – к ответу – Астана: «АЛАШ-АЛЖИР», 2011. - С. 246-251.
3. Кукушкина А.Р. Акмолинский лагерь жен «изменников Родины»: история и судьбы. – Караганда: ЦКУ «МГТИ-Лингва», 2008. – 248 с.
4. Дильманов С.Д. Историография исправительно-трудовых лагерей ОГУ-НКВД МВД СССР: (20-е-50-е годы XX века) – Алматы: Поиск. Сер. гуманитар. наук. – 2002. - №2. - С.86-95.

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ РУХАНИ БАЙЛЫҚҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Төлеген Г., магистрант

(Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент **Амрина М.С.**)

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан

Өз ғұмырында қазақ деген халықтың ұмыт болған, көңілінен жырақтай бастаған асыл қасиеттерін-салт-дәстүрін, мәдениеті мен өнерін қайта тірілтуге бар үміт-жігерін, ақыл-парасатын жұмсаған сирек тұлғалардың бірі-Ахмет Байтұрсынұлы. Ол жақсы мен жаманды, адамдық пен надандықты айнадай бірден байқап, жақсылық үшін, келешек үшін аянбай күрескен ер мінезді тұлға. Бүгінгі мақалада Ахмет Байтұрсынұлының шығармаларына талдау жасау арқылы оның тәрбие мәселесіне қатысты ой пікірлерін тұжырымдауды мақсат тұттық.

А.Байтұрсынов адам жанының айнасы сөз болғандықтан, рухани байлыққа қол жеткізудің бірден бір жолы ғылым білімді игеру арқылы ғана жүзеге асырылатынын жастарға өсиет етеді. Ғылым білімді игерудегі ұлттық тәрбиенің басты міндеті дені сау азаматты тәрбиелеу деген тұжырымды жасайды.

Өмірінің алғашқы жылдарын бала оқытудан бастаған ақын ол жөнінде өзінің жырларына да қосады: «Адамдық диқаншысы - қырға шықтым, көлі жоқ, көгалы жоқ - құрға шықтым. Тұқымын, адамдықтың шаштым, ектім, көңілін көтеруге бұл халықтың» - деп бейқам жатқан қазақ халқын сауаттандырып, өнер - білімге, мәдениетке жетеледі.

Қазақ халқын қараңғылықтан шығарудың бірден-бір жолы ғылым-білімге ұмтылу, оқу-ағарту жұмысымен айналысу деп түсінген А.Байтұрсынов өзінің «Маса» деген еңбегінде халықты өз тағдыры үшін күреске шақырып, жұртшылықты шырт ұйқыдан оятайын, ойландырайын деген мақсат көздейді. Ол: «қазақ малшы ұйықтап жатқан, жыланды пәле дедік аңдып жатқан, Пәленің түрін көрген мен Сары маса, Халықты оянсын деп сөзбен шаққан» - деп қазақ халқын өркениетке жетелеу мақсатында өнер білімге шақырады және бұған қол жеткізуде тәрбиенің орнына ерекше көңіл бөледі.

Ұрпақ тәрбиесіндегі қазақ халқының көңіл аударарлық мәселесі сөз өнерін меңгеруі екендігі мәлім. Қашан да қазақ халқы сөзге тоқтаған және сөз қадірін, күшін бағалай білген халық болған. Осы тұста Ахмет Байтұрсынов тұлғаны қалыптастыруда оның сөз саптауы мен мағыналы сөйлеуі, анық та түсінікті етіп ойын жеткізуі тұлға қалыптасуындағы маңызды міндеттердің бірі деп санайды. Әдемі де мағыналы сөйлеуді тәрбиеліліктің бір көрінісі ретінде түсінген ақын тіл айқындығы туралы былай дейді: «Айтылған лебіз ашық мағыналы, түсінуге жеңіл, көңілді күдіктендірмейтін болса, тіл анықтығы дегеніміз сол болады. Лебіз ашық мағыналы болу үшін айтушы айтайын дегенін анық тануы қажет, көмескі танитын нәрсесін көмескі айтады», - деп тіл, сөз адам ойының айнасы екендігін, яғни адамның сөйлеу мәнері мен сөз саптауына қарап оның ойының анық немесе көмескі екендігін білуге болатындығын ескертеді [1, 16].

Қазақ халқын тынымсыз тіршілікке шақыра отырып, еңбектенуге, әрекетке талпындырып, жағымсыз әдеттерден аулақ болуға шақырады. Ол өзінің «Жиған – терген» деген өлеңінде еңбек тәрбиесіне көңіл бөледі.

Балалық қалып, Ес біліп анық, Ер жеткелі жиырма жыл.

Баяғы қалпы, Баяғы салты, Бұл неткен жұрт ұйқышыл!,- деп, балалары ер жетіп жиырмаға келіп қалса да әлі балалық танытып әрекетсіз, еңбек етпей ұйқымен өмірін өткізіп жатқан кейбіреулерді сынайды. Олардың мұндай халде болуы жұрттың ықпалы, көпшілік өнегесі, тәрбиенің осалдығы деп түсінеді.

А.Байтұрсынов көзқарасындағы ұлттық тәрбиенің басты міндеті дені сау азаматты тәрбиелеу деген тұжырымын жасайды. Оны өз көзқарасы тұрғысынан дамытып әкетеді. Ақын ұрпақ тәрбиесінде оның денінің сау болуын негізгі міндет етіп қойып, оны қалыптастырудың жолдарын ғылыми тұрғыда көпшілікке түсіндіреді. Бұл бүгінгі салауатты өмір салтын қалыптастыру бағытындағы өзекті мәселелерді шешуде таптырмайтын кеңестер болып табылады.

Аурудың бәрі астан болғандықтан асты андап ішуге кеңес береді. Ақын: «Андап ішу дегеніміз - тамақтың жақсы, жаманын талғап ішуді; дәмділігіне қызығып шамадан тысқары артық ішіп жібермеуді; тамақты баспалатып, әлсін-әлсін ішу болып табылады. Тамақты ішетін қалыпты мезгіл болуы керек. Мезгілінде дамылдау керек. Күнде солай істеген соң тамақты керек те қылмайды. Көп жасаған адамдардың өмірінің тұтынған қалпы осы болған» деп тамақтану мәдениетін сақтаудың ұзақ өмір сүру кепілі болатынын айтады. Осылайша ақын «Тамақ жеу үшін өмір сүруді емес, өмір сүру үшін тамақ жеу» салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі ұраны болуы керектігін ұсынады. Ақын А.Байтұрсыновтың зерттеулерінде осы ұсыныстарды келер ұрпаққа жеткізіп, шараптың зиянын түсіндіреді, сөйтіп, ол жалқаулыққа алып келер дерт, ал жалқаулық кедейшіліктің бастауы екендігін түсіндіреді. Бұл жөніндегі ақын көзқарасы:

Болсын кедей, болсын бай, Жатыр бейқам, жым- жырт, жай.

Емшегін еміп, анаға сеніп, Бала ұйықтайды жастықпен.

Қымызға канып, Қызарып жанып. Бай ұйықтайды мастықпен.

Шалап ішкен кедей мас, Мына жұрттың түрі оңбас! -деп ата-бабаларымыз насихаттап келген салауаттылықты, тәннің саулығы, жанның саулығының кепілі болатынын өлеңдері арқылы көпшілікке танытып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастырып келді [2, 23 б].

Өлеңдерінің мазмұнында дәл бүгінгі күннің жағдайларына байланысты кездесетін қарым-қатынастар мен мінез-құлықтардың көрінісіне арналған мәселелер көптеп қарастырылады. Мысалы, «Қарға мен түлкі», «Қасқыр мен қозы», «Жас ағаш» және т.б. өлеңдерінде күнделікті тұрмыста кездесіп жүрген қарым-қатынас жарасымдығына нұсқан келетін жайттар айтылып, дұрыс әрекеттерге бағыт-бағдар беріледі. «Қасқыр мен қозы» өлеңінде басшы мен қызметші, ата-ана мен бала, ұстаз бен шәкірт арасындағы қарым-қатынастар, билікті пайдаланудағы әділетсіздіктер, күштінің әлсізге қысымы, т.б. мәселелер сөз болады. Оны мына өлең жолдары арқылы көруге болады:

Қасқырдың зорлық болды еткен ісі, Ойлаймын, оны мақтар шықпас кісі.

Нашарды талай адам талап жеп жүр, Бөріден артық дейміз оның несі,- деп адамдарды аңдар кейіпі арқылы суреттеп көрсетеді.

А.Байтұрсынов оқытудың білімділік-танымдық жағымен бірге тәлімгерлік қызметіне де баса көңіл бөлді. Әрбір оқылатын тақырыптардың білім бере отырып, тәрбие де беруін қарастыруды талап етті... «Тән көмілер, көмілмес еткен ісім, Ойлайтындар мен емес бір күнгісін, Жұрт ұқпаса, ұқпасын, жабықпаймын, Ел бүгіншіл, менікі- ертеңгі үшін»- деген Ахмет Байтұрсынұлы бүгінде бізді болашаққа шақырып тұр.

А.Байтұрсынов ұлы ұстаз-теоретик ретінде бала тәрбиесінен бастап ұлттық санаға дейінгі педагогикалық проблемаларды жан-жақты зерделеген. «Бұл заманда қолы жетпегендерді теңдікке жеткізетін, әлсіздерге күш беретін өнер-білім, сол өнер-білімге үйренсек, тұрмысымызды түзетіп, басқалардың аяқ астында жаншылмас едік, біз де өз алдымызға бір жұрт екенімізді білдірер едік», - деп армандайды. Ардақты азамат, халқымыздың саяси әрі рухан көсемі Ахмет Байтұрсыновтың елі үшін еткен еңбегі, саяси - әлеуметтік ой арманы бүгінгі Егеменді Қазақстанда іс жүзінде жүзеге асып отыр.

Бұрынғы ескі-ертегі, мысал арқылы, көшпелі елдің жақсы білетін стихиясы – жан-жануар өмірінен алынған шығармалар арқылы әлеуметтік ойға ықпал ету мақсатымен Иван Андреевич Крылов туындыларын аударып, «Қырық мысал» деген атпен 1909 жылы Петербургтен бастырып шығарды.

«Жүк алды шаян, шортан, аққу бір күн, Жегіліп тартты үшеуі дүркін-дүркін, Тартады аққу көкке, шаян кейін. Жұлқиды суға қарай шортан шіркін» [3, 19 б].

Аудармада мін жоқ, мүдірмей, тұтықпай, есіліп-төгіліп тұр. Ендігі кезең оқырманына қатысты жаңа ой, соны пікір, толғаулы сөзді ақын өз жанынан қосады. «Жігіттер мұнан ғибрат алмай болмас. Әуелі бірлік керек болса жолдас.

Біріңнің айтқаныңа бірің көнбей, Істеген ынтымақсыз ісің оңбас» - деп елді тұтастық, ынтымақ жалауының астына шақырады. Ахмет Байтұрсынов қоғамның тәрбиесі жеке адамнан басталатынын көрсете білді. Осымен байланысты қазіргі уақытта Қазақстанда тәрбие, білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі қалыптасуда. Сондықтан да жас ұрпақ бойында қазақи қалыпты қалыптастыру мәселесін де автор өз шығармаларында қарастырған. Қандай ұлы адамды алсаңыз да, оның ұлылығы, ең алдымен,

туған халқына деген көзқарасынан танылады. Ахмет Байтұрсынов: «Балам деген жұрт болмаса, жұртым дейтін бала қайдан болсын» деген еді. Бүкіл елдің кемел келешегі болатын балаларды тәрбиелеу, оларға сапалы білім беру қандай қоғамның болмасын алдындағы негізгі міндеті.

Пайдаланған әдебиеттер

- 1 Тұрғараева Г.М. Ахмет Байтұрсыновтың қоғамдық - саяси және мемлекеттік қызметі (1872 - 1937 жж). Тарих ғылымдар.кандид. ғылыми дәрежесін алу үшін дайынд. диссер. Алматы., 2009. - 154 б.
- 2 Табылдиев Х. Қазақстанда сауатсыздықты жою: тарихи тәрбие және тағылым. Автореферат док. дисс. 1997, -51 б.
- 3 Әбдіманов Ө. Ахмет Байтұрсынұлы. Алматы: Арда. 2007, -188 б.

ПАТША ҮКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАНДА ЖҮРГІЗГЕН АГРАРЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ

Тұтқыш А.Ж., магистрант

(Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Шотбақова Л.К.)

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан

Қазақстанның объективті тарихын қайта жаңғырту жекелеген жергілікті жерлердің, өлкелер мен облыстардың әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени және этно-демографиялық дамуын зерттеуді талап етеді. Дәл осы типтегі зерттеулер біздің мемлекетіміздің отаршылдық кезеңінде болған процестердің аймақтық ерекшеліктерін түсінуге, сонымен қатар патшалықтың отаршылдық қоныс аудару саясатының жалпы заңдылықтарын, формалары мен әдістерін анықтауға мүмкіндік береді. Олардың қатарына: қазақ даласындағы патша үкіметінің әкімшілік, экономикалық, сот реформалары; жергілікті халықтың этникалық бірегейлігін жоюға бағытталған отарлық әкімшіліктің жазалау саясаты; аграрлық саясат мәселелері; аймақтағы орыс-қазақ қатынастары [1, 24 б.].

Казак әскерлері Қазақстан аумағына алғашқылардың бірі болып ене бастады. Олар Қазақстанмен шекарада да, тікелей оның аумағында да бытырап кетті. Әсіресе, Қазақстанның қоныстануы XVIII ғасырда басталады. Қысқа мерзім ішінде Қазақстан аумағында үш казак әскері құрылды: Орал, Сібір, Жетісу. Казактардың негізгі міндеттері біріншіден, жаңа жерлерді аннексиялауға белсенді қатысу. Екіншіден, олар шекараларды көрші мемлекеттердің шабуылынан қорғады. Үшіншіден, казак әскерлері байырғы халықтың ұлт-азаттық қозғалысын басуға қатысты. Казактардың патшаға адал қызмет етуі үшін оларға ең жақсы жерлер берілді. Кейде казактар жерді казактардан өз еріктерімен алып кететін.

Сібір казактары 1808 ресми атауын алды, орталық Омбыда орналасқан, атаман генерал-губернаторға жеке бағынады. Сібір казактарына су көздерінен құнарлы жерлер бөлінді. Ертіс бойында олар Долон, Шүлбі және Қарағай ормандарын иеленді. 1904 ж. патша жарлығымен Сібір казактарының меншігіне Ертістің оң жағалауында 10 шақырымдық жолақ берілді [2, 178 б.].

Жетісу казактары 1867 жылы құрылды, 1869 жылы казак әскерлеріне Қытайдан қашқан мыңдаған қалмақтар қосылды. 1917 жылға қарай Жетісуда 45 мыңға дейін казактар өмір сүрді, олар 681 мың ондық жерді иеленді.

Орал казактары XVI ғасырда Жайық өзенінде қалыптаса бастады. Орал казактары ең бай болды. Олар жан басына шаққанда 80 десятинаға дейін жерді иемденді. Олар Жайық өзенінде балық аулауға монополиялық иелік етті. 1917 жылға қарай Орал казактары 174 мың адамды құрады әскери отарлауға алынған жерлердің ауданы 11 610 484 десятинаға тең болды, үш әскердің станицалары мен кенттерінің саны мынадай: Сібір - 208, Орал - 166 және Жетісу - 30, барлығы - 404 [3, 19 б.].

Казак станицалары Стратегиялық пункттерді иелене отырып, Горький, Преснегорьковская, Ишимская, Иртыш әскери желілер типі бойынша салынды. Бұл қазақ жерін пайдалануда маусымдық жерлерді ауыстырудың үйреншікті циклын бұзу мағынасында көрінді, казактарды қайта топтастыруға, қоныс аударуға мәжбүрледі, яғни белгілі бір дәрежеде жер қатынастарын шатастырып, қиындатты [4, 20 б.].

XIX ғасырдың 60-жылдарына дейін патша үкіметі, ең алдымен, жер иесі-асыл таптың мүдделерін қорғады. Бүкіл Ресейдің өндіргіш күштерінің дамуына ауыр салмақ салған феодалдық автократия империяның ұлттық шетіндегі экономикаға одан да ауыр салмақ салды. Билік